

Van plan naar markt

Om de economische achterstand ten gevolge van veertig jaar planeconomie ongedaan te maken, hebben de meeste Oosteuropese landen nu al hun hoop gevestigd op de vrije markt. De Polen hebben zich onderworpen aan een radicaal hervormingsprogramma dat een eind moet maken aan de hyperinflatie en binnen een jaar een economische, juridische en institutionele basis moet leggen voor een vrije-markteconomie. In Hongarije worden na jaren van halfslachtige liberalisaties nu verdergaande maatregelen getroffen om de bureaucratie te doorbreken en de staatsmonopolies te ontmantelen. De Oostduitsers hebben hun economische lot zonder veel omhaal in handen van hun kapitalistische broeders gelegd. In Tsjecho-Slowakije zullen na de verkiezingen in juni ongetwijfeld ook kapitalistische hervormingen worden doorgevoerd. En ook in de Sovjetunie schijnen Gorbatsjov en zijn adviseurs koortsachtig te werken aan een pakket radicale economische hervormingen dat in de zomer naar buiten zal worden gebracht om de economische perestrojka te redden.

Het is duidelijk dat het omzetten van een centraal geleide planeconomie in een gedecentraliseerde markt-economie een economische krachttoer is zonder weerga. Er is nauwelijks kennis voorhanden hoe een dergelijk proces moet worden aangepakt. In veel landen is wel ervaring opgedaan met het vrijlaten van prijzen op specifieke markten, het ontmantelen van staatsmonopolies of het bevorderen van ondernemingsgewijze productie, maar dan waren er meestal al markten in rudimentaire vorm aanwezig. In Oost-Europa moet de vrije-markteconomie nog van de grond af worden opgebouwd. Ook de ervaringen in Hongarije, dat al twintig jaar experimenteert met economische liberalisatie, zijn maar beperkt bruikbaar. De centrale planning is daar weliswaar verdwenen, maar zij is vervangen door een vorm van indirecte bureaucratische controle waardoor er van een vrije-marktwerking geen sprake is. Er zijn ook nog maar weinig particuliere ondernemingen, het merendeel is staats eigendom. De Hongaarse ervaring leert vooral hoe moeilijk het is om in een niet-marktconforme omgeving efficiënte ondernemingen van de grond te krijgen.

Voor het goed functioneren van een markt-economie moet ten minste aan zes voorwaarden zijn voldaan. In de eerste plaats moet er een samenhangend stelsel van marktruimende prijzen worden opgezet. De moeilijkheid daarbij is dat restricties op de ene markt – b.v. investeringscontroles, kapitaalrestricties, ontslagverboden of voedselsubsidies – doorwerken naar andere markten en daar een efficiënte allocatie frustreren. Het is daarom niet mogelijk om gedeeltelijk voor de vrije markt te kiezen of stapsgewijs markt voor markt te liberaliseren. Er moet totaal worden omgeschakeld, of niet. Voor de binnenlandse economie betekent zo'n transformatie een geweldige economische schok. Alle prijzen veranderen, alle zekerheden verdwijnen. Om de economie internationaal concurrerend te maken en de buitenlandse handel te bevorderen moet tevens de wisselkoers convertibel worden gemaakt. Dit vereist in het algemeen een drastische devaluatie van de munt, dat wil zeggen een sterke relatieve verarming ten opzichte van het buitenland.

Een markt-economie functioneert niet als er op micro-niveau geen prikkels zijn voor ondernemend gedrag. Daarom moet de vorming van particulier bezit worden toegestaan, ja zelfs aangemoedigd. Verschillen in schaarste moeten in beloningsverschillen tot uitdrukking komen en dat moet ook maatschappelijk worden

aanvaard. Dit betekent in feite een omkering van de gevestigde normen op het gebied van de inkomensverdeling. Een soort sociale revolutie.

Daarnaast kan een markt-economie alleen maar floren als aan een groot aantal institutionele voorwaarden is voldaan. Er moet een adequaat ondernemingsrecht zijn, een personen- en handelsrecht en er moeten garanties worden geschapen voor de nakoming van dat recht. Er moet een kadaster, een ijkwezen en een octrooibescherming zijn. Er moeten voorzieningen en instanties zijn om handelsgeschillen te beslechten, risico's te verzekeren en om een betrouwbaar betalingsverkeer te garanderen. In de meeste Oosteuropese economieën die nu voor de markt hebben gekozen, moet een dergelijke institutionele infrastructuur nog vrijwel van de grond af worden opgebouwd. Dat zal jaren kosten.

Een succesvolle markt-economie vereist ook een stabiel macro-economisch klimaat. Daarvoor is strikte monetaire en budgettaire discipline nodig. Als het begrotingstekort en de geldhoeveelheid niet in de hand worden gehouden, schiet de inflatie omhoog totdat de overheid uiteindelijk gedwongen wordt weer in de prijzen in te grijpen. In vrijwel elk Zuidamerikaans land is men er inmiddels door ervaring achter gekomen dat zonder een strikt macro-economisch beleid elke poging tot economische hervorming door gierende inflatie wordt achterhaald.

Geen moderne economie kan voorts zonder collectieve voorzieningen die de voorwaarden scheppen voor een efficiënte productie en een maatschappelijk acceptabele verdeling van de welvaart. Het gaat daarbij om zaken als onderwijs, infrastructuur, huisvesting, sociale voorzieningen en een schoon milieu. Meestal speelt de overheid een cruciale rol bij het beschikbaar stellen van die collectieve voorzieningen. De ervaringen in Oost-Europa met communistische regimes hebben de staat echter in zo'n kwaad daglicht gesteld dat men thans lijkt door te slaan naar een ongeremde adoratie voor de vrije markt. Door schade en schande wijs geworden heeft men in alle westerse democratieën juist aanzienlijke beperkingen op de vrije-marktwerking aangebracht. Het is voor een houdbare economische ontwikkeling in Oost-Europa van groot belang dat men ook daar een zeker evenwicht tussen vrije markt en overheidsinterventie weet te vinden.

Ten slotte vereist de economische transformatie een voldoende mate van politieke stabiliteit. Ongetwijfeld zullen de ingrijpende maatschappelijke veranderingen heftige reacties oproepen. Als dat leidt tot te veel politieke instabiliteit is er weinig kans dat de economische hervormingen tot een succes kunnen worden gemaakt. Gezien de omvang van de noodzakelijke veranderingen mogen er op korte termijn geen al te hoge verwachtingen worden gekoesterd. De kans is zelfs groot dat de overstap naar een vrije-markteconomie in eerste instantie met meer werkloosheid en een verslechtering van de levensstandaard gepaard gaat. Hoe groot zal het geduld van de bevolking in de verschillende Oosteuropese landen zijn als resultaten lijken uit te blijven?

In dit nummer van ESB worden de dilemma's waarmee de afzonderlijke Oosteuropese landen worstelen om hun achteropgeraakte economieën te moderniseren, verder toegelicht. Als men de gigantische taak overziet waarvoor de leiders van deze landen en hun bevolking staan, kan men hen slechts kracht en wijsheid toewensen om hun opdracht te volbrengen. Dat zij slagen is in ons aller belang.

L. van der Geest